

Fraaie fresco's en heerlijke ham
**Van Udine naar
San Daniele in Friuli**

De Noord-Italiaanse regio Friuli Venezia Giulia herbergt vele kunstschaten en verrast de bezoeker bovendien met goddelijke streekgerechten. Op pad van barokhoofdstad Udine naar het landelijk gelegen San Daniele, beroemd om zijn heerlijke rauwe ham, *prosciutto di San Daniele*. *Andiamo!*

TEKST ELBRICH BOS FOTOGRAFIE JANINE BAKHUIS

Bij Udine, de hoofdstad van de gelijknamige provincie, denken voetballiefhebbers al gauw aan Udinese, een voetbalclub die al vele jaren standhoudt in de serie A. Maar Udine is veel meer dan een bekende voetbalstad. Het stadion mag dan sinds kort gemoderniseerd zijn, de reden voor mijn bezoek is een aantal andere renovaties van driehonderd jaar geleden. Ik heb het over de verbouwingen van het Palazzo Patriarcale (het huidige bisschoppaleis), de dom en een kerkje waarvoor het talent van de Venetiaanse barokschilder Giovanni Battista Tiepolo (1696-1770) werd ingeroepen. Aan het begin van de 18de eeuw werd Tiepolo als jong talent naar Udine gehaald door de patriarch van Aquileia (een vroegere functie binnen de katholieke kerk, hoofd van een patriarchaat), Dionesio Delfin, die zijn pas verbouwde en vergrote Palazzo Patriarcale wilde verfraaien met fresco's. Delfin kwam zelf ook uit Venetië, net als Tiepolo. Het zou Tiepolo's doorbraak betekenen als frescoschilder. Nadien hoefde hij nooit meer verlegen te zitten om werk. Het palazzo ligt net buiten de oude stadskern, niet ver van de middeleeuwse toegangspoort Porta Manin, vernoemd naar een gefortuneerde adellijke familie. Op de monumentale trap in de hal sta ik al meteen oog in oog met het eerste kunstwerk van Tiepolo. De woeste aartsengel Michael kijkt op mij neer, terwijl hij met zijn

zwaard in de hand de opstandige engelen verjaagt, die al tuimelend van hun wolken de diepte instorten. Op de tweede verdieping loop ik een lange hal binnen die ooit de gastengalerij was. La Galleria di Tiepolo was de plek waar bezoekers moesten wachten totdat zij toegelaten werden tot de audiëntiezaal van de patriarch. Hier hadden gasten alle tijd om de prachtige kleurrijke bijbelse scènes uit Genesis te bewonderen. Het meest indrukwekkend is een 'verborgen' portret van de familie Tiepolo. In een bijbelscène met Jakob en Rachel heeft Tiepolo zichzelf, zijn vrouw Cecilia Guardi en zijn oudste zoon Giandomenico verwerkt. De laatste zal later zelf ook een beroemd schilder worden.

Een vermoorde patriarch

Ik laat het palazzo voor wat het is en slenter door een smalle straat naar de iets verderop gelegen *duomo*. Ook hier was in diezelfde periode een andere grote verbouwing aan de gang. De 14de-eeuwse dom en tevens kathedraal van Udine werd van binnen geheel vernieuwd in barokstijl. Dit keer werd de verbouwing niet betaald door de patriarch, maar door de rijke adellijke familie Manin. Die van de toegangspoort inderdaad. Van deze familie is niemand minder dan de laatste doge van Venetië afkomstig. De door de Manin verbouwde apsis heeft veel weg van een pompeus theaterpodium. Aan weerszijden twee enorme gordijnen van gips, die zijn opengetrokken en een blik gunnen op een overdaad aan houten sierwerk, marmeren beelden en altaren. Twee houten tronen staan trots tegenover elkaar, ooit de zitplaatsen van de patriarch en de Venetiaanse stadhouder. Onder het centrale altaar ligt het

uit marmer uitgehouwen beeld van de bekendste patriarch van Aquileia, Bertrando di San Genesio. Al liggend probeert de oude man (hij was toen al bijna 90) zich vergeefs te verdedigen tegen de tien zwaardsteken waarmee een aantal ontevreden hertogen hem na een nederlaag in 1350 vermoordden. Zijn stoffelijk overschot ligt een meter of tien verderop, in een doorzichtige sarcofaag in een van de zijkapellen. Ook in de dom is een aantal prachtige werken van Tiepolo te zien. De beroemdste zijn de fresco's in de Kapel van het Santissimo Sacramento, waarvan vooral de zeer realistisch weergegeven musicerende engelen veel lof hebben vergaard.

Net als ik op het punt sta om na deze religieuze onderdompeling richting hoofdplein te lopen voor een welverdiende cappuccino, loop ik tegen de priester op. Hij vertelt me dat in het kleine kerkje naast de dom nog meer werken van Tiepolo te bewonderen zijn, maar niet alleen van hem, ook van zijn zoon Giandomenico. Sterker nog, het is de enige plek in Europa waar vader en zoon Tiepolo hebben samengewerkt. Eigenlijk is het kerkje niet open voor publiek, maar voor mij maakt hij graag een uitzondering.

Theater wordt godshuis

Tiepolo werd vele jaren na zijn debuut opnieuw gevraagd zijn kunde te vertonen na een verbouwing, maar nu was het niet zomaar een renovatie, maar de transformatie van een theater tot een godshuis. Het ergerde de toenmalige patriarch mateloos dat zich vlak naast de dom een ruimte bevond die bestemd was voor vertier en volksvermaak. Daarom kocht hij het theater op en liet er een

kerkje en een tehuis voor jonge meisjes van maken. Hij doopte het toepasselijk Oratorio della Purità, Gebedshuis van de Zuiverheid. Vader en zoon Tiepolo gingen voortvarend te werk: ze beschilderden het plafond, het altaar en alle wanden in slechts één maand tijd. Tiepolo senior was toen al in de zestig en het moet niet makkelijk voor hem zijn geweest om op zijn rug de prachtige *Maria Immacolata* – de onbevleete Maria – te schilderen. Tiepolo junior richtte zich geheel op de wanden waar hij twaalf verschillende fresco's met scènes uit zowel het Oude en Nieuwe Testament schilderde waarin jonge kinderen de hoofdrol spelen. Het was tenslotte een oratorium voor pure zielen. Na al deze prachtige kleurrijke late barokkunst te hebben aanschouwd, loop ik naar het Piazza della Libertà. Dit plein wordt ook wel 'het mooiste in Venetiaanse stijl gebouwde plein op het vasteland' genoemd. Dat is niet raar als we bedenken dat Udine ruim 350 jaar tot de Venetiaanse Republiek heeft behoord. Daarvan getuigen ook drie verschillende leeuwen, symbolisch voor de evangelist Marcus en voor de republiek Venetië, en het aangrenzende, in roze en wit marmer opgetrokken stadhuis

met zijn Loggia del Lionello. Dit statige gebouw heeft door zijn kleur en sierlijke bogengalerij veel weg van het Dogenpaleis in Venetië.

Attila de Hun

Boven op de heuvel in de stad staat het kasteel van de Venetiaanse heersers. Aan het begin van de klim loop je door een toegangspoort, de Arco di Bollani, die >

Openingspagina: uitzicht vanaf het kasteel van Udine met op de voorgrond de Loggia di Lippomano. Boven: fresco's met bijbelse taferelen van Giambattista Tiepolo in het Palazzo Patriarcale en het kerkje Oratorio della Purità.

DE WOESTE AARTSENGEL MICHAEL KIJKT OP MIJ NEER, TERWIJL HIJ MET ZIJN ZWAARD DE OPSTANDIGE ENGELN VERJAAGT, DIE DE DIEPTE INSTORTEN

is ontworpen door Andrea Palladio, de beroemdste bouwmeester van zijn tijd. Hij is vernoemd naar een Venetiaanse stadhouder, net als de prachtige bogengalerij rechts daarvan, de Loggia di Lippomano. De machthebbers uit de republiek zetelden in het kasteel, dat ik na een klim heuvelopwaarts bereik.

Het gebouw heeft meer weg van een grote villa dan van een vesting. Dat is te verklaren omdat zijn voorganger in 1511 is verwoest door een aardbeving om plaats te maken voor de huidige versie. Het kasteel had eigenlijk veel groter moeten zijn, maar door financiële problemen is het slechts voor een deel afgemaakt.

Eindelijk kan ik mijn cappuccino bestellen, op het terras voor het kasteel. Door het heldere weer zijn in het noorden de Karnische Alpen duidelijk zichtbaar. Nu ik hier zo zit gaan mijn gedachten automatisch naar de legende waarmee deze heuvel verbou-

den is. Door de eeuwen heen beweert de bevolking van Udine dat deze onnatuurlijke heuvel zo midden in het vlakke landschap is aangelegd in opdracht van niemand minder dan Attila de Hun. Hij zou zijn soldaten de aarde in hun helmen naar boven hebben laten sjouwen om deze verhoging te bouwen, zodat hij vanaf de top van de kersverse heuvel kon toekijken hoe de Romeinse stad Aquileia in 452 n.Chr. in de as werd gelegd.

Ham der hammen

Ik heb trek gekregen en ben bovendien benieuwd naar de beroemde rauwe ham die in het dorpje San Daniele gemaakt wordt. Na ongeveer een kwartier rijden in noordwestelijke richting maakt het vlakke landschap plaats voor glooiende heuvels.

Als ik verder rijd over de kronkelige weg rammelt mijn maag. Na de laatste bocht doemt San Daniele op.

Al eeuwenlang wordt hier op ambach-

telijke wijze ham gedroogd en gerijpt. De keuze voor deze plek is geen toeval. Door zijn centrale hoge ligging tussen het voorgebergte van de Alpen en de Adriatische zee beschikt San Daniele over een microklimaat waarin droge berglucht en vochtige zeelucht het dorpje bereiken, de ideale mix voor het drogings- en rijpingsproces. Aan *prosciuttifici* – hamproducenten – is hier dan ook geen gebrek.

Ik word ontvangen door de familie Alberti, trotse eigenaren van La Casa del Prosciutto. De productieruimtes en het restaurant liggen aan de steile weg die naar de top van de plaatselijke heuvel loopt. 'Mijn zonen behoren al tot de vijfde generatie hammakers. Onze familie doet dit werk met veel liefde sinds 1906 en we zijn erg trots op de vijftienduizend stuks ham der hammen die we jaarlijks verkopen', vertelt mijnheer Alberti. Hij leidt me rond door de koele kelders die direct in de rotsen zijn uitgehou- >

HIJ LEIDT ME ROND DOOR DE KOELE KELDERS DIE DIRECT IN DE ROTSEN ZIJN UITGEHOUWEN

Vorige pagina: de familie Alberti, sinds 1906 makers van 'prosciutto di San Daniele'. Deze pagina: de Piazza della Libertà; de Sant'Antonio Abate-kerk in San Daniele, ook wel de 'Sixtijnse kapel van Friuli'. Volgende pagina: de prachtig gelegen golfbaan tussen Udine en San Daniele.

wen. Trots vertelt hij me dat alleen zijn prosciuttificio deze unieke locatie heeft. Voor de koeling wordt echt bronwater gebruikt dat rijkelijk stroomt uit een van de vele bronnen die dit heuvelachtige gebied rijk is. Na een korte rondleiding waarbij hygiëne, ordelijkheid maar vooral de passie en professionaliteit van meneer Alberti indruk maken, is het dan eindelijk tijd om de flinterdun gesneden ham te proeven. Uiteraard gewikkeld om stevige soepstengels en vergezeld van een glas droge witte Friulano-wijn, een van de vele typisch Friulaanse wijnen die in deze streek geproduceerd worden.

De reizende frescoschilder

Na de heerlijke lunch is het tijd voor wat beweging. Ik loop de heuvel op naar het centrum waar mij de façade van de uit wit marmer opgetrokken San Michele welkom heet. De dom is gebouwd in de 18de eeuw door de Venetiaanse architect Domenico Rossi. Hoe indrukwekkend ook, toch laat ik deze kerk even links liggen

want ik ben hier voor een ander kerkje uit de 14de eeuw, dat zelfs 'de Sixtijnse Kapel van Friuli' wordt genoemd. De prachtige Sant'Antonio Abate is oorspronkelijk een klein ziekenhuis waar pelgrims werden verpleegd die hier langs kwamen op weg naar Aquileia. Aan het eind van de 15de eeuw kreeg het zijn huidige vorm. Toen werd aan de renaissanceschilder Martino da Udine, beter bekend als 'Il Pellegrino', gevraagd het kerkje met fresco's te versieren. Zijn bijnaam kreeg hij vanwege zijn Kroatische vader, maar ook vanwege zijn reislust. Il Pellegrino reisde maar al te graag en nam daar ook ruim de tijd voor. De vele felgekleurde fresco's die hij hier heeft geschilderd zijn een lust voor het oog. Hij deed er maar liefst dertig jaar over om, tussen zijn vele reizen door, dit meesterwerk te voltooien. Na deze verzadiging van kunst en kleuren loop ik naar het mooiste uitkijkpunt van San Daniele – *il belvedere* – en aanschouw het landelijke glooiende landschap dat zich voor mij uitstrekt. Het is niet >

DE DOM IS GEBOUWD IN DE 18DE EEUW DOOR DE VENETIAANSE ARCHITECT DOMENICO ROSSI

raar dat de patriarch vanuit Udine nota bene dit dorpje uitkoos als zijn enclave nadat zijn politieke macht hem in 1420 werd ontnomen door de Venetianen. De goede man mocht hier

nog wel regeren en koos de prachtige heuvelachtige 'groene achtertuin van Udine' waar hij zich in ieder geval geen zorgen hoefde te maken over zijn dagelijkse natje en droogje. ♦

ELBRICH BOS IS GEBOREN EN GETOGEN IN HILVERSUM, MAAR WOONT ALWEER TWINTIG JAAR IN FRIULI, WAAR ZE MET VEEL ENTHOUSIASME WERKT ALS OFFICIËLE GIDS VOOR DE HELE REGIO. WIL JE DEZE REGIO ZELF EENS BEZOEKEN MET HAAR ALS GIDS OF WIL JE GEWOON MEER INFORMATIE OVER DEZE PRACHTIGE, NOG VRIJWEL ONONTDEKTE STREEK? BEZOEK DAN HAAR WEBSITE WWW.EXPLOREFRIULI.COM. ♦

Tips en adressen

ETEN

TYPISCHE OSTERIE/RISTORANTI MET ECHTE FRIULAANSE KEUKEN IN UDINE:

♦ **Ai Frati**

Typische Friulaanse osteria in centrum Udine, www.trattoriaaifrati.it.

♦ **Alla Tavernetta**

Gezellige osteria in het *centro storico* van Udine. www.allatavernetta.com.

HAM PROEVEN (MAAR NIET ALLEEN) IN SAN DANIELE:

♦ **La casa del prosciutto**

Prachtig verzorgde *prosciuttificio* in hartje San Daniele.

Let op: alleen geopend in het weekend of met groepen op reservering.

www.lacasadelprosiutto.com.

♦ **Ai Bintars**

Simpel maar drukbezochte osteria voor de liefhebbers van San Daniele-ham en mozzarella

en *sotto aceti*. Let op, geen warme keuken! www.aibintars.com.

♦ **Relais Picaron**

Mooi op een heuvel gelegen hotel en restaurant op de rand van San Daniele.

www.relaispicaron.it.

SLAPEN IN DE STAD UDINE

♦ **Hotel Suite Inn**

Gezellig en modern klein driesterrenhotel op loopafstand van het centrum van Udine.

www.hotelsuiteinn-udine.com.

SLAPEN IN SAN DANIELE

♦ **Hotel San Daniele**

lets hipper en modern klein driesterrenhotel in het centrum van San Daniele.

www.sandanielehotel.com.

MEER LANDELIJK SLAPEN IN DE OMGEVING VAN UDINE:

♦ **Bed & Breakfast Casa Veneta**

Verbouwde 19de-eeuwse landelijke villa in Martignacco, dorpje gelegen tussen Udine en San Daniele.

Via Cividina 10, Martignacco, +39 3487 61976.

♦ **Bed & Breakfast Vivere in Campagna**

Landelijk gelegen elegant appartement, tevens in Martignacco.

www.vivere-in-campagna.com.

♦ **Bed & Breakfast Villa Domus Magna**

Prachtig gelegen bed & breakfast met zwembad in een villa uit 1467 in het dorpje Povoletto.

www.domusmagna1467.it.

DOEN

♦ **Villa Verde Golf Resort**

Golfen in Fagagna, op de mooiste golfbaan van de regio. De golfbaan van 85 hectares

en achttien holes ligt in een prachtig natuurlijk gebied tussen Udine en San Daniele in. www.villaverderesort.com.

♦ **Coccinelle bike tours in en rondom Udine**

Fietsen door of rondom Udine met een gids.

www.hotelsuiteinn-udine.com/bike-tour.

♦ **Friuli Doc**

Het wijnfestival in Udine van 7 t/m 10 september. www.friuli-doc.it.

SHOPPEN

♦ **Martignacco**

Het grootste overdekte winkelcentrum van Noord-Italië, dichtbij Udine.

www.cittafiera.it.

♦ **Outlet Village**

In Palmanova met vele a-merken voor minder geld. www.palmanovaoutlet.it.